

28. Ryssland och Tyskland

I Sovjetrysslands utrikespolitik intog Tyskland en unik ställning. Om sovjetledarna under de första åren efter revolutionen hade indelat världen i två stora kategorier — de fientliga kapitalistiska makterna i väst och de potentiellt vänskapliga folken i öst, som också var offer för västmakterna — passade Tyskland inte in i någondera kategorin. Nederlaget i november 1918 hade fört Tyskland till den kategori av nationer, som offer för den västerländska imperialismen. En position som landet nu delade med Sovjetryssland och de förtryckta folken i öst. Detta var ett viktigt tema i Lenins tal vid Kominterns andra kongress. Å andra sidan gjorde Tysklands avancerade industriella utveckling och sociala organisation liksom landets geografiska läge att det lika gärna skulle kunna hänföras till väst. I den ryska ekonomin hade Tyskland alltid varit den ledande kapitalistiska staten och huvudleverantören av industriprodukter. Det fanns emellertid en tredje grupp till vilken Tyskland av en enhällig bolsjevikisk opinion ansågs höra – tillsammans med Sovjetryssland var det den proletära revolutionens föregångsland. Sovjets politik var i början uteslutande inriktad på uppgiften att förmå och utrusta Tyskland att ikläda sig denna roll. Endast gradvis och motvilligt tvingades man ge denna uppgift en andrahandsställning. Den övergavs sedermera som hopplös. Om dessa invecklade problem i de tysk-sovjetiska relationerna inte omedelbart blev märkbara berodde det på att Sovjetryssland under lång tid knappast var i den ställningen att det kunde föra en utrikespolitik med avseende på Tyskland. Från tidpunkten för det tyska sammanbrottet fram till mitten av 1920 var Sovjetryssland totalt isolerat från Tyskland liksom från länderna i väst. Även om denna isolering hade varit mindre fullständig fanns det knappast någon politisk myndighet i Tyskland som hade tillräcklig makt eller initiativförmåga för att upprätthålla regelbundna förbindelser med Sovjetryssland. Inte desto mindre visade det sig att mycket som hände i Tyskland vid denna tid var högst betydelsefullt och bildade en bakgrund till den senare utvecklingen av de tysk—sovjetiska förbindelserna.

Valet mellan öst och väst, som påtvingades det tyska Folkrepresentanternas råd bara några timmar efter vapenstilleståndet genom erbjudandet av två järnvägsbågar spannmål, var ett ständigt dilemma i den tyska utrikespolitiken och speciellt då valet måste göras utifrån en politiskt svag position.¹ Av de tyska politiska partierna under Weimarrepubliken var det bara SPD som hade sina rötter i väst och som var konsekvent västerländskt i sin politiska hållning. Det var fast knutet till de andra partierna i Andra internationalen, vars huvudstyrka låg i Väst-europa. Det var traditionellt fientligt inställt till Ryssland, som inte bara ansågs som reaktionärt utan också som efterblivet och barbariskt. Det hade i praktiken fastän inte i teorin avvikit från marxismens revolutionära renlärighet. SPD hade tagit upp mycket av den borgerligt demokratiska radikalismen i de västeuropeiska vänsterpartierna. Det var nästan det enda tyska parti som tog fasta på Wilsons demokratiska pacifism sådan den tog sig uttryck i nationell självbestämmanderätt och i Nationernas Förbund. Under Weimarrepublikens första tid då en orientering västerut var livsviktig för Tyskland hade SPD regeringsmakten. Dess betydelse minskade, då Tyskland kunde föra en oberoende utrikespolitik. Av de andra partierna hyste det katolska Zentrum politiska sympatier för väst. Då det emellertid snarare grundade sig på konfessionella än på politiska lojaliteter uttalade det sig sällan bestämt eller enhälligt i viktiga frågor och kunde oftast bara fungera som tungan på vågen. Inga andra krafter i Tysklands politiska liv tenderade åt väst. Den yttersta vänstern, som bestod av KPD och en sektion av USPD (som vacklade och som slutligen splittrades mellan kommunister och socialdemokrater), önskade en allians med Sovjetryssland. Partierna till höger om Zentrum var alla i större eller mindre grad fientligt inställda till väst. Kärnan i dessa partier utgjordes av de

¹ Se Carr, [Om Sovjetunionens utrikespolitik under den första tiden efter revolutionen](#), s. 57.

krafter, armén och den tunga industrin, som bakom Weimarrepublikens fasad fortsatte att styra Tyskland på samma sätt som de hade styrt landet under Wilhelm II. Den besegrade arméns officerskår hyste nästan mangrant den långsiktiga ambitionen att hämnas på väst. För att detta skulle kunna bli möjligt var en allians med öst absolut nödvändig. Den tunga industrin som var utestängd från marknaderna i väst och på andra sidan havet kunde endast finna en marknad i öst.² De krafter som ville en orientering mot öster var redan starka i Tyskland år 1919, även om de hade få möjligheter att förverkliga sina ambitioner.³ Det är typiskt att det första tillfälle, då Weimarrepubliken öppet trotsade de allierade i en utrikespolitisk fråga var då den vägrade delta i blockaden av Sovjetryssland och att detta beslut i varierande grad stöddes av samtliga partier i riksdagen.⁴

Medan det framtida samarbetet med Ryssland var målet för alla inflytelserika krafter i Tyskland tycktes det emellertid 1919 vara oändligt avlägset och svårt att uppnå och meningarna var hopplöst delade om sättet genom vilket det slutligen skulle kunna nås. I stort sett dominerades frågan fortfarande av ideologiska föreställningar. Vänstern kunde inte tänka sig samarbete med Ryssland, om inte en kommunistisk revolution inträffade i Tyskland och en kommunistisk regim kom till makten. Högern kunde inte tänka sig ett samarbete, om inte bolsjevikerna störtades och monarkin återupprättades i Ryssland. På våren 1919 bleknade möjligheterna till en revolution i Tyskland bort. Hoppet om en rysk restauration upprätthölls emellertid fortfarande i stor utsträckning i många länder. I Tyskland tog sig detta hopp konkreta uttryck i Rysslands tidigare baltiska provinser, där den sista organiserade spillran av den kejsrerliga tyska armén, under befäl av general von der Goltz, hade kommit till de "vitas" hjälp i det finska inbördeskriget våren 1918. Detta förhållande var en följd av den allierade politiken, som vid tidpunkten för vapenstilleståndet t. o. m. minskade sin fientlighet mot den tyska militarismen av fruktan för den ryska bolsjevismen. Enligt artikel 12 i vapenstilleståndet av den 11 november 1918 var Tyskland tvunget att evakuera allt tidigare ryskt territorium "så snart som de allierade anser tidpunkten lämplig med avseende på det inre läget i dessa områden".⁵ Det meddelades att tidpunkten för en evakuering ännu inte var inne. Under de första månaderna 1919 konsoliderade von der Goltz sin ställning, rekryterade förstärkningar från den tyska minoriteten i Baltikum och från de "vita" ryska flyktingarna liksom från de demobiliserade tyska och ryska krigsfångarna i Tyskland. Han utropade sig som ledare för ett anti-bolsjeviskt korståg. Dessa händelser föll de allierade regeringarna, som delvis hade upphört att frukta bolsjevismens spridning, knappast i smaken. De började ridas av den mara som en allians mellan Tyskland och en rysk monarki återupprättad av von der Goltz skulle utgöra.

² Senare uppstod emellertid skilda åsikter inom själva industrin: de kemiska, elektrotekniska och några av de lättare industrierna behöll sina västerländska kontakter och blev beroende av västerländskt kapital. Järn- och stålindustrin som inte kunde existera utan den ryska marknaden (tills Hitler påbörjade ett återupprustningsprogram) förblev emellertid den dominerande faktorn.

³ Situationen sammanfattades skickligt i en rapport från de brittiska militära sändebuden i Berlin i augusti 1919: "Alla klasser i Tyskland kastar sina blickar mot Ryssland av det ena eller det andra skälet. Vänsterextremisterna ser på Ryssland som förverkligandet av deras egna politiska ideal; pan-germanerna ser på Ryssland som den enda möjligheten att skapa utrymme åt överskottsbefolkningen och som compensation för förlusten av kolonierna. Officerarna tror att Ryssland kan ge dem sysselsättning, vilket inte längre är möjligt i det egna landet. Industrimännen tror att Ryssland kan ge investeringsmöjligheter för deras kapital och i sista hand utgör en möjlighet för dem att betala av krigsskadedeån. Förverkligandet av dess idéer ligger emellertid i en avlägsen framtid och för närvarande är förbindelserna alltför svaga för att några praktiska åtgärder skall kunna vidtagas" *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series, III (1949), s. 511.*

⁴ Debatten i riksdagen den 23 oktober 1919 om de allierades krav på att Tyskland skulle delta i blockaden av Sovjetryssland visade en fullständig enhällighet då gällde att förkasta förslaget; t. o. m. Wels, SPD:s talesman, som ansåg att "sovjetregeringens existens är en olycka för socialismen", förklarade att "för oss kan det bara finnas ett svar: ett rättframt, klart och enkelt 'nej'" (*Verhandlungen des Reichstags, CCCXXX (1919), s. 3362*).

⁵ Detta villkor upprepades egendomligt nog ordagrant i artikel 433 i Versaillesfördraget, fastän ordern om evakuering redan givits då fördraget undertecknades.

Den politik som gick ut på att stödja de baltiska staternas oberoende och få dem att tillsammans med Polen bilda en barriär mellan Tyskland och Ryssland började ta form. Den 3 maj 1919 gavs en order av den allierade stilleståndskommissionen att de baltiska staterna skulle evakueras. Ordern ignorerades. Den 18 juni 1919 upprepade de allierade regeringarna den till den tyska regeringen.⁶ Den ignorerades fortfarande och fastän den socialdemokratiska regeringen i Berlin var villig att foga sig samarbetade Winnig, den socialdemokratiske guvernören i Ostpreussen, förtroligt med von der Goltz.⁷ Von der Goltz arméer höll stånd och kämpade både mot bolsjevikerna och mot lettiska och estniska trupper, som fick allierat stöd.⁸

Det dröjde emellertid innan andra opinionsströmningar uppkom i själva Tyskland. De allierade regeringarna hade, då de insisterade på den fullständiga upplösningen av den gamla kejsersliga armén, sanktionerat att en ny tysk armé av begränsad styrka och rekryterad på frivillig väg, Reichswehr, skapades. Denna hade tillkommit genom ett dekret den 15 mars 1919. Reichswehr-organisationen låg sommaren 1919 i händerna på en ytterst skicklig och durkdriven grupp av tidigare stabsofficerare — den listigaste av dem var general von Seeckt, som hade slutat kriget som tysk militär rådgivare i den turkiska generalstaben. Denna grupp försökte nu kallt bedöma läget både i Tyskland och i Ryssland. I båda fallen var deras slutsatser diametralt motsatta dem som den stora majoriteten av de tyska officerarna hade (bland dem de äldsta och mest framstående), som i von der Goltz såg en ny nationalhjärte. I Tyskland var män som Ludendorff och von der Goltz oförsonliga motståndare till Weimarrepubliken och sökte återinföra något slags monarkisk eller auktoritär regim. Seeckt var beredd att acceptera Weimarrepubliken som det mest praktiska och lämpliga instrumentet för sin politik, i vilket fall tills Tysklands militära styrka återhämtats. Mot Ryssland var Ludendorff och von der Goltz inte villiga att genomföra någon annan politik än en slutgiltig offensiv mot bolsjevikerna. Seeckt som lagt märke till att bolsjevikregimen var nästan två år gammal och att de självsäkra förutsägelseerna om dess fall hela tiden hade svikits började misstänka att den hade kommit för att stanna. Om det förhöll sig på detta vis byggde von der Goltz arméer i Baltikum inte som det sades en ”bro” till Ryssland utan en mur mot landet.⁹ Om de allierade regeringarna var fast beslutna att göra Sovjetryssland till sin oförsonlige fiende skulle Tyskland inte vinna något på att följa deras exempel. I augusti 1919 beslöt Reichswehr att det allierade kravet på att återkalla von der Goltz skulle åtlydas. Ordern utfärdades och med ett visst dröjsmål återvände von der Goltz till Tyskland. Större delen av hans armé stannade kvar och tog tjänst hos en ”vit” rysk äventyrare, Avalov-Bermond, som sades vara av kaukasiskt ursprung. Då den tyska staten inte längre försörjde armén, finansierades den nu av den tyska storindustrin, som fortfarande trodde på politiken att störta bolsjevikerna och därigenom öppna den ryska marknaden. De storindustriella kretsarna var opåverkade av Seeckts mer subtila politik.¹⁰ Med detta stöd höll Avalov-Bermond sina ställningar under vintern. På våren 1920

⁶ Ytterligare påminnelser sändes den 1 och 24 augusti samt den 16 september (*Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*: 1st Series, I (1947), s. 730-721; II (1949), s. 40).

⁷ F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 135.

⁸ En omfattande litteratur finns om händelserna i Baltikum 1919. De viktigaste arbetena är *Die Rückführung des Ostheeres* (1936), en officiell dokumentsamling; R von der Goltz, *Meine Sendung in Finland und Baltikum* (München, 1920), *Als Politischer General im Osten* (1936); P. Avalov-Bermond, *V Bor'be s Bol'svizmom* (Glückstadt, 1926); A. Winnig, *Heimkehr* (1935); Bisschof, *Die Letzte Front* (1935); *United States Commission of Inquiry in Finland and the Baltic States: Report* (1919); *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*; 1st Series, III (1949), kap. 1. Ingenting tycks ha publicerats på sovjetiskt håll med undantag för en kort sammanfattning av händelserna i M. G. Bach, *Politiko-Ekonomitjeskie Vsaimootnosjenija mezdu SSSR i Pribaltikoj za desjat' Let, 1917-1927* (1928). Ett klagörande historiskt arbete skulle kunna skrivas om denna episod.

⁹ Von der Goltz skrev till Seeckt den 2 november 1919: ”hela vår politik står och faller med den rysk-tyska bron” (F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben, 1918-1936*) (1940), s. 204).

¹⁰ Bevis för vilka som finansierade Bermond finns i R. von der Goltz *Meine Sendung in Finland und Baltikum* (München, 1920), s. 299-303; *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*: 1st Series, III (1949), s. 55, 97,

hade emellertid hans trupper i det närmaste smält bort på grund av bristande finansiellt stöd och utebliven allierad hjälp.

Det är lätt att i efterhand se hur klart och oundvikligt Seeckts och hans kollegers i Reichswehr argument ledde fram till en slutgiltig allians mellan Bolsjevikryssland och ett högerorienterat Tyskland. Under förutsättning att bolsjevikregimen överlevde skulle en sådan allians ge Reichswehr vad det en gång skulle behöva — fria händer mot väst. Den skulle också ge Tysklands storindustri dess livsviktiga marknad. I januari 1920 hade Seeckt accepterat ”en framtida politisk och ekonomisk överenskommelse med Sovjetryssland” som ”det oåterkalleliga målet för vår politik”, medan han samtidigt förkunnade att ”vi är beredda att bilda en mur mot bolsjevismen” i själva Tyskland.¹¹ Seeckt var kanske den förste tysk i hög ställning, som insåg att det inte fanns något oförenligt i denna politik. Få tyskar kunde emellertid vintern 1919-1920 se framtiden så klart. I den förvirrade stämning som kännetecknat det politiska tänkandet i Tyskland sedan nederlaget kände man ett starkt behov av att upprätta någon sorts ideologisk såväl som politisk förbindelse med den store grannen i öster. Den ryska revolutionen fascinerade det besegrade Tyskland i en omfattning som sträckte sig långt utanför de obetydliga kretsar, som sympatiserade med den bolsjevikiska läran. Detta gällde den nationalistiska högern såväl som den kommunistiska vänstern. För många tyskar som traditionellt var helt högerinriktade, däribland de tyska officerarna, tycktes den enda räddningen för Tyskland 1919 vara en revolution. Känslan av vanmakt var av stor betydelse för den undergångsstämning som rådde: den tyske Simson skulle i nederlagets och förnedringens timma be bolsjevismens mörka makter om hjälp att vräka omkull templets pelare och bedra filistéerna på deras seger. Denna vision hade emellertid också positiva sidor, som inte nödvändigtvis måste kollidera med den ryska revolutionens mål. Slaget skulle riktas mot väst och mot den liberala demokratin; regimen skulle vara auktoritär, men erkänna stadsproletariatet som en ny makt; dess mål skulle vara ett återupprättande av Tysklands nationella och militära styrka. Sålunda skulle en allians mellan det nationalistiska Tyskland och det bolsjevikiska Ryssland ingås på grundval av ett gemensamt hat mot väst, bestämt av såväl ideologiska motsättningar som intressekonflikter med västmakterna.

Idén föreföll fantastisk vid första påseendet och kunde ha bedömts som ett typiskt hopkok av politiskt oskolade officerare och obetänksamma och förvirrade unga män.¹² Den hade emellertid sin motsvarighet i den yttersta vänstern. Laufenberg och Wolffheim, ledarna för den vänstergrupp som utslöts från KPD vid Heidelbergkongressen i oktober 1919,¹³ var anhängare av en lära som kom att kallas ”nationell bolsjevism”. De uppmanade de tyska kommunisterna att proklamera ett ”revolutionärt folkkrig” mot Versailles-fördraget och därigenom vinna de tyska nationalisternas stöd för den proletära revolutionen.¹⁴ Radek angrep dem i sitt öppna brev till kongressen för att vilja börja krig mot ententen och för att försöka

211-212, 225-227. Enligt en tysk diplomatisk källa, spred anonyma ”engelska sändebud” i Berlin och ”engelska emissarier” i Baltikum rykten om att ”inflytelserika engelsmän som Churchill var positivt inställda till en fortsättning på Bermondts verksamhet inom ramen för den allmänna interventionspolitiken” och att det ”snart skulle beslutas om denna linje skulle få överhanden inom den brittiska regeringen” (W von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden 1951), s. 82).

¹¹ F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben, 1918-1936* (1940), s. 252; i sitt memorandum av den 11 september 1922 upprepade Seeckt samma uppfattning att ”Tyskland skall inte bolsjeviseras, inte ens genom en överenskommelse med Ryssland då det gäller utrikespolitiken” (ibid., s. 317).

¹² Hoffmann som liksom Ludendorff var en fanatisk antibolsjevik, observerade att tanken på ett samarbete med bolsjevikerna fick åtskilliga anhängare ”särskilt bland professorer och i studentkretsar och unga officerare” (*Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 324-325).

¹³ Se kapitel 23 (”Isoleringens år”).

¹⁴ Den fylligaste framställning av denna uppfattning finns i H. Laufenberg och F. Wolffheim, *Revolutionärer Volkskrieg oder Konterrevolutionärer Bürgerkrieg?* (Hamburg, 1920); tvetydigheten i ordet Volk var kärnan i detta program.

sig på det omöjliga i att sluta fred med borgarna, som skulle, om de ställdes inför valet, föredra en total utländsk ockupation framför proletarietets diktatur.¹⁵ Ungefär vid denna tid skrev Eltzbacher, en anarkistisk intellektuell, en pamflett med titeln *Bolsjevismen och Tysklands framtid* i vilken han hävdade att Tyskland endast kunde befria sig från Versailles-fördragets slaveri genom att acceptera bolsjevismen, som sedan skulle svepa fram över och förstöra Västeuropa. För att detta mål skulle uppnås räknade han med upplösning, terror och hunger. I ett förvirrat resonemang blev den ideologiska samhörigheten med Ryssland omöjlig att skilja från den politiska: ”den brutna förbindelsen med Ryssland återupprättas automatiskt så snart som Tyskland omfattat bolsjevismen”.¹⁶ Mellan de båda extrempunkterna, den ena representerad av Eltzbachers revolutionära entusiasm och den andra av von Seeckts och Reichswehrs kalla beräkningar, rymdes hela det spektrum av uppfattningar om Tysklands förhållande till sin store granne i öster. Det som var gemensamt för alla dessa grupper var hatet mot väst, beundran — ibland entusiastisk, oftare motvillig och missunnsam — för den ryska staten och hoppet om och tron på att denna makt på något sätt kunde engageras i kampen mot segrarna i Versailles.

Det förvirrande opinionsläget bland de tyskar som hösten 1919 i Ryssland försökte se en möjlighet som skulle kunna leda landet ut ur nederlagets politiska, ekonomiska och ideologiska svårigheter illustreras slående i de samtal som Radek vid denna tid förde i sitt rum i Moabit-fängelset och i sin våning i Berlin medan han väntade på att kunna resa till Moskva. Radeks fängelsevillkor skulle knappast ha förbättrats om inte opinionen förändrats bland Reichswehrs generaler.¹⁷ Någon i hög ställning såg fördelen av att inte stöta sig med den ende ledande bolsjevik som fanns i Berlin sedan Joffe utvisades i november 1918 och upprätta en informell kontakt med honom. Tillgängliga informationer om dem som Radek träffade vid denna tid kommer uteslutande från Radek själv och är inte uttömmande. Han nämner ingen kontakt, vare sig någon direkt eller indirekt, med någon officiell tysk myndighetsperson. Det är föga troligt, att betydelsefulla officerare i Reichswehr år 1919 skulle riskerat att kompromettera sig genom ett direkt närmande till Radek.¹⁸ De djärva idéerna om Turkiet som dryftades i Radeks samtal med Talaat och Enver hade emellertid också uppmärksammats i Tyskland.¹⁹ Det är tänkbart att Enver, som hade varit nära knuten till Seeckt i Turkiet under kriget, hade vidarebefordrat några av dessa idéer till sin gamle vapenbroder. Radek skrev att Enver ”var den förste som förklarade för de tyska militärerna att Sovjetryssland är en ny och växande världsmakt som de måste räkna med om de verkligen vill kämpa mot ententen”.²⁰ Klimatet i Berlin hösten 1919 var redan tillräckligt gynnsamt för att en sådan idé skulle uppstå. Det skulle vara svårt och relativt betydelselöst att ta reda på i vems hjärna den föddes.

¹⁵ K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben an den Oktoanber-Parteitag der KPD* (Hamburg, 1919), s. 11-12, 15-16.

¹⁶ P. Eltzbacher, *Der Bolschewismus und die Deutsche Zukunft* (Jena, 1919).

¹⁷ Se kapitel 23, n. 79. [boksida]

¹⁸ Radeks minnen i *Krasnaja Nov'*, nr 10, 1926, publicerades vid en tidpunkt, då det tysk-sovjetiska militära samarbetet stod på sin höjdpunkt och utåt var en väl bevarad hemlighet: om han 1919 hade haft direkta eller indirekta kontakter med någon officiell talesman för Reichswehr, skulle han kanske ha ansett det oklokt att omnämna dem. Enligt B. Nikolajevskij (*Novyj Zjurnal* (New York), nr I, 1942, s. 244), trycktes Radeks erinringar på nytt 1927 som en pamflett, där hans rapport om samtalen med tyskarna inte fanns med; Detta skulle tyda på, att det som Radek verkligen skrev ned på vissa håll ansågs vara alltför indiskret, speciellt efter avslöjandena i frågan i den tyska riksdagen i december 1926. I en intervju i Svenska Dagbladet den 5 september 1949 hänvisade general Köstring, Tysklands militärattaché i Moskva på 1930-talet, till Radeks militära kontakter 1919 och hans delaktighet i arrangerandet av dem (Köstring var vid denna tid i Seeckts stab); Olyckligtvis är hans vittnesmål vagt och han förnekade senare påståendet, som han enligt intervjun lär ha framfört, att Radek hade ett hemligt möte med Seeckt (A. Fredborg, *Storbritannien och den ryska frågan, 1918-1920*, (1951), s. 196, not 52).

¹⁹ Se kapitel 26 ("Revolution över Asien").

²⁰ *Krasnaja Nov'*, nr 10, 1926, s. 164; om Envers brev till Seeckt i augusti 1920 se nedan s. 361-362.

De första och mest regelbundna av Radeks kända kontakter med Tysklands militära kretsar var en pensionerad general, Reibnitz²¹, en tidigare nära vän till Ludendorff, vars rabiata anti-bolsjevikiska åsikter han nu emellertid eftertryckligt tog avstånd från. Han hade läst och tagit intryck av Lenins *Sovjetmaktens närmaste uppgifter*, som skrevs i april 1918 och som nyligen publicerats på tyska. Det var en pamflett, som tog upp de brådskande praktiska åtgärderna för att skapa en effektiv administration och som slutade med att förklara att vad som nu behövdes var inte ”hysteriska utbrott” utan ”den taktfasta marschen av proletarietets järnfasta bataljoner”. Generalen försäkrade Radek att han för sina officerskamrater talade för ”inte bara allians med Sovjetryssland utan också en s. k. fredlig revolution”. Reibnitz var kanske mer entusiastisk än intelligent. Det var emellertid i hans lägenhet som Radek bodde de första veckorna efter det att han hade släppts från fängelset.²² Här knöts ytterligare kontakter med andra förespråkare för liknande åsikter. Bland Radeks nya besökare var två av speciell betydelse. Överste Max Bauer,²³ Ludendorffs tidigare underrättelsechef, en man ”med en katts rörelser” och till sitt uppträdande mycket olik en soldat, såg fram mot högerns maktövertagande i Tyskland men inte förrän ”arbetarna är desillusionerade över den borgerliga demokratin och kommit fram till slutsatsen att en 'arbetarnas diktatur' är möjlig i Tyskland endast genom en överenskommelse mellan arbetarklassen och officerskåren”. Radek skriver: ”Han lät mig förstå att på denna grund skulle officerarna kanske träffa avtal med kommunistpartiet och med Sovjetryssland; de förstår att vi inte kan besegras och att vi är Tysklands allierade i kampen mot ententen” Amiral Hintze, en gång tysk marinattaché i Petersburg och under en kort period sommaren 1918 utrikesminister, då han undertecknade en rad fördrag som kompletterade Brest-Litovskfreden med Ryssland, var nu redo för ett avtal med Sovjetryssland och frågade Radek om världsrevolutionen i väst skulle inträffa ”i tid för att förhindra ententen att strypa Tyskland”. Även Hintze hade emellertid också sin syn på revolutionen. Efter att ha talat med arbetarna på sitt schlesiska gods, vilka var katoliker, hade han blivit övertygad om att ”revolutionen bestod i att arbetarna vägrade att längre arbeta för kapitalisten”, att ”bourgeoisien var hatad” och att ”Tyskland knappast kan resa sig utan en regimförändring”.²⁴

Radeks betydelsefullaste tyske besökare var emellertid Walter Rathenau, son till grundaren av det stora tyska elektrotekniska företaget AEG och under första världskriget upphovsmannen till råvaruavdelningen inom det tyska krigsministeriet — motsvarigheten och föregångaren till de brittiska och franska krigsmaterieldepartementen. Intrycket var blandat. Radek upptäckte hos Rathenau ”en stor abstrakt intelligens, en frånvaro av all intuition och en morbida fåfänga”, vilket inte var en helt felaktig bedömning. I sin egenskap av skarpsinnig och vetgirig jude med ett labilt temperament var Rathenau en typisk representant för den sektor inom den tyska industrin, som efter att ha avskurits från sina finansiella och kommersiella förbindelser med väst inte kunde dela de stora järn- och stål magnaternas oreserverade östorientering och som var dömd att inta en vacklande och ambivalent hållning i de politiska huvudfrågorna. I ett öppet brev till de segerrika allierade i december hade Rathenau hävdad att, om hämndlystna fredsvillkor påtvingas Tyskland som straff, ”skall ett av de tidigare starkaste stöttepelarna i den europeiska strukturen förstöras och Asiens gräns kommer att förflyttas till Rehn”. Rathenaus känslomässiga aversion mot öst kombinerades emellertid med en stark intellektuell fascination. Han låg antagligen bakom den industridelegation, som reste till Moskva

²¹ Radek skriver på ett ställe namnet som Raivnits, på ett annat som Reignits.

²² *Krasnaja Nov'*, nr 10, 1926, s. 169-172.

²³ Enligt R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 207, besökte Bauer ”regelbundet” Radek i fängelset; Radek (*Krasnaja Nov'*, nr 10, 1926, s. 169) förklarar uttryckligen att han första gången (och antagligen enda gången) mötte Bauer i Reibnitz' lägenhet.

²⁴ *ibid.*, s. 171; Bauer sades i april 1920 ha sagt att ”fullständig bolsjevism först måste komma för att Tyskland ska kunna förstå att kräva den starke mannen” (E. Troeltsch, *Spektator-Briefe* (Tübingen, 1924), s. 139).

sommaren 1919 för att ”studera industriella förhållanden”.²⁵ Han var den pådrivande kraften då det tidigt 1920 i Berlin bildades en studiegrupp, som bestod av ett litet antal industrimän, som skulle studera ryska förhållanden.²⁶ Nu uppsökte han Radek och utan några förberedande åtgärder satte han sig bekvämt tillrätta med ena benet över det andra och utvecklade under mer än en timme ”sin syn på situationen i världen”. Här sattes också ett kraftfullt politiskt argument — behovet av ekonomiskt samarbete mellan de två länderna — in i ett ideologiskt och kvasirevolutionärt sammanhang. Rathenau medgav, att det inte kunde bli fråga om någon återgång till kapitalismen och förklarade att han i sitt författarskap förespråkade en ”konstruktiv socialism” — det första vetenskapliga steget sedan Marx som endast hade lagt fram ”en destruktiv teori”. Arbetarna kunde kanske förstöra, men för uppbyggnaden skulle den ”intellektuella aristokratin” ledning komma att behövas. Det skulle inte bli någon revolution i Tyskland på många år, eftersom den tyske arbetaren var en ”filisté”. Rathenau tillade om Ryssland: ”Om några år kommer jag troligen till er som tekniker och ni kommer att ta emot mig i kläder av silke.” Radek tog avstånd från idén att bolsjevikerna någonsin skulle bära silkeskläder. Det betydelsefulla erbjudandet om tyska teknikernas tjänster gav emellertid upphov till nya tankegångar. Vanan att se österut hade bitit sig fast även hos de mest västinriktade tyska industrimännen.²⁷ Radeks enda bidrag till samtalet enligt honom själv var att han för Rathenau läste upp Lenins artikel om *Subbotniki* (kommunistiska lördagar) i Moskva, vilken hade nått honom ”via de skandinaviska länderna” — ett tappert försök att utveckla en filosofi om frivilligt arbete under socialismen.²⁸ Rathenau besökte Radek en andra gång, denna gång inte i fängelset utan i Reibnitz lägenhet, och hade med sig Felix Deutsch, verkställande direktören i AEG. Deutsch var emellertid gift med dottern till en amerikansk bankir och representerade de tyska finansiella kretsar, som var mest knutna till väst. Följande år säkrade Deutsch, att ett av de första amerikanska lånen till Tyskland sedan vapenstilleståndet gick till AEG. Vid detta andra samtal tycks diskussionen om kapitalismens nära förestående slut och behovet av en östlig orientering för Tyskland ha trängts i bakgrunden. T. o. m. Deutsch var emellertid beredd att medge, att ryssarna kunde ha vilken regim de ville ”om vi bara handlar med AEG”. Han ville också besöka Sovjetryssland.²⁹

Radeks egen redogörelse nämner med säkerhet inte alla dem som besökte honom i Berlin. Han träffade uppenbarligen Otto Hoetsch, professor i rysk historia, som senare blev ledamot av den tyska riksdagen och det tyska nationella partiets expert på ryska förhållanden.³⁰ Vad som försiggick mellan honom och Radek är okänt. Hoetsch blev senare en ivrig talesman för en tysk—rysk allians baserad på ren maktpolitik utan hänsyn till ideologi. Om han talade med Radek på detta sätt hösten 1919 var han tidigare ute än sina samtida. Radek själv nämner Maximilian Hardens besök, den radikale journalisten, som blivit berömd både före 1914 och under kriget som motståndare till Wilhelm II:s kejsrerliga system. Radek hade lovat att skriva en artikel i hans tidning *Die Zukunft*.³¹ Den politiskt och yrkesmässigt varierande inriktningen hos dem som besökte Radek vittnar om en nästan desperat iver i Tyskland att upprätta någon sorts kontakt med den uppåtgående makten i öst. Det skulle vara förhastat att vänta sig en omedelbar förändring i den tyska politiken vid denna tidpunkt. Versailles-fördraget var ännu

²⁵ *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939: 1st Series, III* (1949), s. 511.

²⁶ Walter Rathenau, *Briefe* (1926), II, s. 229-230.

²⁷ Det är typiskt att den ende besökare som Radek beskriver som talesman för en tysk orientering västerut var socialdemokraten Heilmann, som hävdade att ”en socialistisk revolution i Tyskland är omöjlig nu, eftersom den tyska industrin är utan råvaror och landet utan bröd” och att ”en återuppbyggnad av den tyska ekonomin är omöjlig utan att landet förslavas av amerikanskt kapital” (*Krasnaja Nov'*, nr 10, 1926, s. 170).

²⁸ K. Radek, *Portrety i Pamflety*, II (1934), s. 74: detta tycks vara den enda referensen i Radeks senare skrifter till sina berlinsamtal. Om Lenins artikel, se vol 2. 234.

²⁹ *Krasnaja Nov'*, nr 10, 1926, s. 171.

³⁰ R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 207.

³¹ *Krasnaja Nov'*, nr 10, 1926, s. 166; artikeln kom i *Die Zukunft* i februari 1920 (se nedan s. 354, n. 40.)

inte undertecknat; Weimarrepubliken kunde ännu knappast föra någon egen utrikespolitik. Två betydelsefulla händelser inträffade emellertid mot slutet av Radeks uppehåll i Berlin. I november 1919, ungefär vid den tidpunkt då Litvinov reste till Köpenhamn för att ta kontakt med Storbritannien och förhandla om utväxling av fångar, samtyckte den tyska regeringen till att ta emot en sovjetisk delegat i samma ärende. Viktor Kopp, en gång mensjevik och medarbetare till Trotskij i Wien före 1914, anlände till Berlin för att med Radeks ord bli en ”halv-legal polpred”.³² Samma månad utnämndes Seeckt till chef för Truppenamt i det tyska krigsministeriet, en kamouflerad generalstab, som Tyskland enligt Versailles-fördraget var förbjudet att ha. Under de närmaste fyra åren var Tysklands politik mot Sovjetryssland Seeckts politik.

I januari 1920 fördes Radek, efter en viss försening när det gällde att arrangera hans resa genom Polen, till gränsen. Resan genom Polen tog lång tid och Radek nådde inte Moskva förrän i slutet av januari.³³ Radek hade kommit till Berlin i december 1918 med den fasta övertygelse som fanns bland alla bolsjeviker om att den tyska revolutionen var nära förestående. Vid KPD:s första kongress i december 1918 hade han erbjudit sitt tyska auditorium ett hopp om befrielse från nederlagets följder genom en proletär revolution:

Det finns ingen annan väg att försvara och skydda Tyskland mot det ok som ententen försöker lägga på Tyskland än att göra de tyska arbetarna till herrar över Tyskland ... Ententens härskare fruktar ingenting så mycket som att låta sina arméer komma i kontakt med arbetare, som vet vad de vill.³⁴

Detta var emellertid bara en upprepning av de gamla illusionerna från Brest-Litovsk. Tyskland var lika kraftlöst mot Foch de första veckorna 1919, som Sovjetryssland hade varit ett år tidigare mot Hoffmann. Radek började snart,³⁵ som vi redan sett, att få en pessimistisk syn på den tyska revolutionens omedelbara framtid och även på möjligheterna av den ryska revolutionens fortbestånd. Nya medel måste hittas både för att rädda Sovjetryssland och befria Tyskland från ententen. På detta sätt kom Radek att tidigare än några andra ledande bolsjeviker att tro mer på nödvändigheten av en period med manövrer och kompromisser än på något tidigt revolutionärt framsteg. Den syn på Sovjets utrikespolitik som han hade med sig tillbaka från Berlin kan iaktas i åtskilliga artiklar som han skrev i Berlin under de sista tre månaderna 1919. Den tidigaste av dem var det öppna brevet till KPD:s Heidelbergkongress i oktober 1919, då det såg som mörkast ut för Sovjetunionen.

*Problemet i Sovjetrysslands utrikespolitik [skrev han], såvida inte världsrevolutionen ger sig tillkänna snabbare än hittills, och i alla andra länder där arbetarklassen är segerrik, består i att uppnå ett modus vivendi med de kapitalistiska staterna ... Möjligheterna till fred mellan kapitalistiska och proletära stater är ingen utopi.*³⁶

Denna politik tycktes vara den verkliga antitesen till Laufenbergs och Wolffheims ”nationella bolsjevism” (ännu inte känd under detta namn), som Radek hade dömt som skyldig till att Tyskland och underförstått Ryssland invecklats i strider med de kapitalistiska länderna i väst.³⁷

³² (*Polpred* – förkortning av ett ryskt uttryck som betyder ”befullmäktigad företrädare” m.a.o. sovjetiskt diplomatiskt sändebud. Ö.a.) Ibid., s. 169; Kopp erkändes emellertid inte formellt av den tyska regeringen förrän i april 1920 och då bara i samband med förhandlingar om krigsfångar (I. Majskij, *Vnesnjaja Politika RSFSR, 1917-1922* (1922), s. 106).

³³ Ibid., s. 172-175; om tidpunkten för Radeks återkomst se *Soviet Studies*, III, nr 4 (april 1952), s. 411-412.

³⁴ K. Radek, *Die Russische und Deutsche Revolution und die Wetlage* (1919) s 29.

³⁵ Se kapitel 23.

³⁶ K. Radek, *Zur Taktik des Kommunismus: Ein Schreiben denna Oktoanber-Parteitag der KPD* (Hamburg, 1919), s. 9, 11-12.

³⁷ Se slutet av kapitel 27 (”NEP och utrikespolitiken”)

Resonemanget fullföljdes i ytterligare tre artiklar som skrevs strax innan Radek lämnade Berlin. Den första var en direkt attack mot den ”nationella bolsjevismen” — denna gång under detta namn. ”Problemet i Sovjetrysslands utrikespolitik”, upprepade Radek, ”... består i att uppnå ett modus vivendi med de kapitalistiska staterna”.³⁸ I en andra artikel, som publicerades nästan samtidigt i den tyska upplagan av Kominterns officiella tidning utvecklade Radek samma tankegång ur revolutionär synvinkel. ”Kapitalismens upplösning”, skrev Radek, var säker. Den skulle emellertid bli en ”lång process” och Sovjetryssland måste oundvikligen under mellanperioden ”söka och uppnå ett modus vivendi med de kapitalistiska staterna”. Ytterligare ett argument ledde fram till samma slutsats. ”Om Sovjetryssland måste fortsätta att kämpa kan landet inte börja reparera sin ekonomi.” Alternativen var därför: ”socialistisk uppbyggnad inom ramen för en temporär kompromiss eller krig utan något slag av ekonomisk uppbyggnad”. Vad Radek sökte var i själva verket en ”kompromiss med världskapitalet”, som skulle lämna proletariats diktatur intakt — ett slående föregripande av NEP:s utrikespolitiska innebörd. Radek hade inte för inte tillbringat tre månader i intensiva samtal med tyska politiker, soldater och industriherrar. Efter att ha behandlat Sovjetunionen övergick Radek till Tyskland:

Tyskland har lidit nederlag men trots detta är dess tekniska resurser och tekniska möjligheter fortfarande stora. De anglo-saxiska länderna står som segrare, men trots detta har deras ekonomiska upplösning gått så långt att de inte är i den ställningen att de kan ge Frankrike och Italien tillräcklig hjälp ... I Tyskland finns, tack vare att dess yttre förbindelser förstörts och dess ekonomi brutit samman, tusentals arbetslösa och hungriga ingenjörer, som skulle kunna göra Tyskland den största tjänst i återuppbyggandet av dess ekonomi.

Radek försökte försvara sig mot anklagelsen att han sökte ”hjälpa tyskarna att återupprätta den tyska kapitalismens makt på rysk jord” och lade fram sin stora huvudtes:

Det är inte utbytet av varor och inte användandet av tyskt kapital utan arbetshjälp — som är den nya grunden för de tysk-ryska ekonomiska relationerna.

Han varnade Tyskland för den isolering som väntade om landet ignorerade dessa möjligheter.³⁹ Den tredje artikeln, som var avsedd för borgerliga läsare (den riktade sig till ”högerinriktade borgare”) var mer försiktigt hållen. Den grundade sig emellertid på samma argument att ”Tyskland och Ryssland behöver ekonomiska förbindelser med varandra därför att ingetdera landet kan hoppas på att enbart från ententen få vad det behöver och därför att de kan hjälpa varandra på många sätt”. I artikeln föreslogs som ”praktiska slutsatser” att de diplomatiska förbindelserna skulle återupptas och att Tyskland skulle sända ekonomiska experter till Ryssland för att organisera ett varuutbyte eller om detta skulle visa sig omöjligt sända representanter för tyska företag till Ryssland, som kunde bereda vägen för ett sådant utbyte och ”också organisera en objektiv nyhetsförmedling om Ryssland till Tyskland”.⁴⁰ Sålunda började kravet på en tysk—sovjetisk vänskap göra sig hört såväl från Sovjets som från Tysklands sida. Medan det tyska intresset från början framför allt var politiskt och militärt, var det sov-

³⁸ *Gegen den National-Bolschewismus* (Hamburg, 1920), s. 9; denna pamflett innehåller artiklar av Radek och Talheimer. Radeks artikel bär rubriken *Die Auswärtige Politik des Kommunismus und der Hamburger National-Bolschewismus* och publicerades ursprungligen i *Die Internationale*, nr 17-18 (20 december 1919), s. 332-346 under pseudonymen ”Arnold Struthan”.

³⁹ K. Radek, *Die Auswärtige Politik Sowjet-Russlands* (Hamburg, 1921), s. 37-39, 44, 46-47; detta kapitel är ett omtryck av en artikel i *Kommunistische Internationale* (Berlins motsvarighet till *Kommunistisk Internation*), nr 3 (december 1919), s. 9-27; den kom också ut under pseudonymen ”Arnold Struthan” och skrevs ”i december 1919 i ett berlingfängelse” (K. Radek, *Wege der Russischen Revolution* (Hamburg, 1922), s. 28).

⁴⁰ *Deutschland und Russland: Ein in der Moabiter Schutzhaft geschriebener Artikel für richtiggehende Bourgeois* (1920), s. 11-12; den publicerades ursprungligen i *Die Zukunft* i februari 1920; en engelsk översättning infördes i *Soviet Russia* (New York), 17 april 1920, s. 383-387.

jetiska intresset vid denna tid uteslutande ekonomiskt.⁴¹

Under de kaotiska omständigheterna 1919 behövde ingen komprometteras av att ha haft samtal med Radek. Detta var utan tvivel en av orsakerna till att dessa rönte så stort intresse från tysk sida. Radek däremot spelade sitt eget spel. Så länge som det var möjligt att tala om någon vedertagen sovjetisk utrikespolitik vid denna tid var han med säkerhet inte någon representativ talesman för en sådan. Hans inflytande kan dock knappast uteslutas bland de faktorer som bidrog till den politiska kursförändringen i början av 1920. Det avgörande argumentet för en kompromiss i Sovjets politik i förhållande till den kapitalistiska världen var möjligheten av ett ytterligare dröjsmål i den europeiska revolutionära utvecklingen. Radek hade bevittnat denna utveckling på nära håll.⁴² Medan den allmänna syn på Sovjets utrikespolitik som Radek hade tillägnat sig i Berlin passade med denna kompromisspolitik och förstärkte den med starka argument, finns det inget som tyder på att ens Radek på allvar hade någon speciell idé om hur ett samarbete mellan Sovjetryssland och de krafter i Tyskland som var emot Versailles-freden skulle utformas.⁴³ Även om han hade sådana idéer mötte han inget gensvar i Moskva. I sin skrift *Radikalismen — kommunismens barnsjukdom*, som skrevs i april 1920 till Kominterns andra kongress, behandlade Lenin, liksom Radek, den tyska varianten av ”nationell bolsjevism” mycket kritiskt. Lenin ansåg den vara liktydig med ett förslag om ”en koalition med den tyska bourgeoisien för ett krig mot ententen”. Kommunisterna var inte ”tvungna att till vilket pris som helst förkasta Versailles-freden, och framför allt inte omedelbart”. Detta var en missuppfattning av den bolsjevikiska politikens verkliga mål.

Bourgeoisins störtande i vilket stort europeiskt land som helst, även i Tyskland, är ett sådant plus för den internationella revolutionen, att man för dess skull kan och – om det blir nödvändigt – måste gå med på *ett utsträckt upprätthållande av Versaillesfreden*. Om Ryssland för att gagna revolutionen kunde ensamt uthärda Brestfreden under några månader, så ligger det ingenting omöjligt i att Rådets Tyskland i förbund med Sovjetryssland för att gagna revolutionen skall kunna uthärda ett långvarigare upprätthållande av Versaillesfreden.⁴⁴

Sålunda förkastades eftertryckligt en allians mellan Sovjet och en tysk nationell revolt mot Versaillesfördraget. Om Radek hade lekt med denna idé under sin ofrivilliga vistelse i Berlin avvisades den nu bestämt. Medan tanken på en tillfällig kompromiss med den kapitalistiska världen hade vunnit terräng i Moskva under de första månaderna 1920, tänkte ännu ingen på en uppgörelse och ett upprättande av några speciella förbindelser med Tyskland. Inte desto mindre är det svårt att förneka att Radeks skepsis om revolutionens framtidsmöjligheter kombinerade med hans kunskaper om Tyskland gjorde att han vid denna tid hade en klarare bild än Lenin av läget och de krafter som påverkade utvecklingen.

De krafter som, trots alla hinder, ledde fram till ett närmande mellan det bolsjevikiska Ryssland och det nationalistiska Tyskland mognade långsamt. Kappkuppen i mars 1920 var en

⁴¹ Att Radek inte uteslutande tänkte på vänskap med Tyskland framgick av ett uttalande av honom den 6 januari 1920 till en korrespondent för Manchester Guardian strax innan han lämnade Tyskland: ”Det är den ryska regeringens ståndpunkt att normala och goda relationer är precis lika möjliga mellan socialistiska och kapitalistiska stater som de har varit mellan kapitalistiska och feudala stater ... Personligen är jag övertygad om att kommunismen bara kan räddas genom goda relationer med de kapitalistiska staterna” (*Manchester Guardian*, 8 januari 1920). Detta kan jämföras med ett liknande uttalande i Moskva två månader senare (se ovan s. 180-182.)

⁴² Radek sade vid det första offentliga möte som han höll efter sin återkomst till Moskva att ”vägen till revolution är svårare för Europas arbetare än för ryssarna, därför att det på det ryska proletariats sida fanns armén, som ville ha fred, bönderna, som krävde jord, medan massorna i Europa är obehäpnade och bourgeoisin utgör ett vitt garde” (*Izvestija*, 22 januari 1920).

⁴³ I ett tal till nionde partikongressen den 1 april 1920 hävdade han att enligt Versailles-fördraget ”är en enad front av kapitalister omöjlig” och att de allierade hade misslyckats i sina försök att beväpna tyskarna mot Sovjetryssland. Det är inte känt vilken slutsats han drog av sin tes, eftersom den fullständiga texten till hans tal inte finns bevarad. Talet sammanfattades i korthet i *Pravda* den 3 april 1920.

⁴⁴ Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 214-215. [svenska: [”Vänsterismen” – kommunismens barnsjukdom](#)]

viktig tilldragelse i Weimarrepublikens historia och skulle slutligen få ett avgörande inflytande på relationerna till grannen i öster. Kuppmaakarna hörde hemma i den gamla arméns militära tradition, i Ludendorffs och von der Goltz' anda — många av de förband som marscherade mot Berlin hade tidigare kämpat i Baltikum. De var oförsonligt antibolsjevikiska och trodde fortfarande på en restauration i Ryssland som en nödvändig inledning till en tysk—rysk allians. Det nya Reichswehrs inställning var helt annorlunda. Dess begåvade ledare hade inte bara accepterat Weimarrepubliken som en lämplig fasad bakom vilken de kunde arbeta på att åter bygga upp Tysklands militära styrka. De var också beredda att acceptera bolsjevismen i Ryssland som en potentiell partner för att uppnå detta mål. Kappkuppen slutade med, att de som ännu trodde på ett korståg mot Ryssland förvisades från den politiska arenan och att de militära ledare som var beredda att göra affärer med Sovjetryssland som en jämställd makt kom i förgrunden. De officiella relationerna utvecklades emellertid långsamt. I april 1920 undertecknades i Berlin en överenskommelse om krigsfångarna med den sovjetiske representanten Kopp, vars uppdrag att ombesörja att krigsfångarna kunde sändas hem troligen inte uteslöt en viss politisk verksamhet. Ytterligare en överenskommelse i samma fråga ingicks tre månader senare.⁴⁵ I juni 1920 kom Gustav Hilger, en av de sista medlemmarna av den tyska beskickningen som lämnade Moskva i november 1918, tillbaka till Moskva i samma egenskap som Kopp hade kommit till Berlin. Hilger fick av Tjitjerin en försäkran om att Sovjetrysslands inställning till Tyskland var ”bestämd enbart av en önskan att få närmare ekonomiska, politiska och kulturella förbindelser”.⁴⁶

Med polsk—sovjetiska kriget sommaren 1920 grodde dessa frön och nya och starkare krafter kom i rörelse. I Sovjetunionen kom en starkt återupplivad rysk patriotism att knytas samman med bolsjevismen och inympade således i Sovjets utrikespolitik ett nytt nationalistiskt element.⁴⁷ I Tyskland uppväckte den ursprungliga polska offensiven i maj 1920 inte något speciellt intresse. När Röda armén emellertid oväntat slog tillbaka och i juli började en triumferande inmarsch i Polen svepte en våg av upphetsning fram över Tyskland. Oro blandades med upprymdhet. Bolsjevismen hotade att svepa fram över Europa. Genom denna stöt hotades emellertid Tysklands huvudfiende i öst och Versailles östra bastion sviktade. Tysklands inställning till denna oförutsedda händelse hade sex månader tidigare skisserats av den framsynte Seeckt:

Jag vägrar att stödja Polen även om faran finns att landet kanske slukas. Tvärtom räknar jag med detta: och även om vi för ögonblicket inte kan hjälpa Ryssland att återupprätta sina tidigare gränser bör vi absolut inte hindra det.⁴⁸

Maltzan som ledde det tyska utrikesministeriets ryska avdelning hade konfidentiella samtal med Kopp, vars ställning i Berlin stärktes i takt med Röda arméns frammarsch. Maltzans begäran om att Kopp skulle försäkra att Röda armén inte skulle gå över det nuvarande Tysklands gränser tillmötesgicks omedelbart. När emellertid Maltzan försiktigt förde frågan om ”en revision av de naturliga tyska gränserna, som påtvingats landet genom Versaillesfördraget” på tal slingrade sig Kopp och föreslog ett de jure-erkännande och att fullständiga

⁴⁵ *RSFSR: Sbornik Dejstvujuscich Dogovorov*, I (1921), nr 22, s. 128-130; nr 24, s. 133-134. Ryktena om att Kopp ”hade utförliga diskussioner med Kapp före Kappkuppen” (E. Troeltsch, *Spektator-Briefe* (Tübingen, 1924), s. 271) kan inte avfärdas, men är kanske osannolika; de som deltog i Kappkuppen var alla anti-bolsjeviker och någon direkt kontakt med tyska nationalisterna ingick ännu inte i Sovjets utrikespolitik. Det skulle vara intressant att fastställa om Kopp hade någon kontakt med KPD vid denna tid; om han hade det så har ingenting om det framkommit inom partiet.

⁴⁶ *Soviet Russia* (New York), 14 augusti 1920, s. 148.

⁴⁷ Se kapitel 27

⁴⁸ F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben*, 1918.

diplomatiska förbindelser skulle återupptas som en nödvändig inledning till förhandlingar.⁴⁹ Tydligt bedömdes befrielsen av Polen från dess kapitalistiska härskare vid denna tid i Moskva så att även det förra tyska Polen ingick i befrielsen, som inte kunde göra halt vid gränsen från 1914. Koppes antydan passerade emellertid inte obemärkt i Berlin. Den 22 juli 1920 överräckte Simons, den tyske utrikesministern, ett brev till Kopp, som denne skulle vidarebefordra till Tjitjerin. I brevet föreslogs diskussioner om att man skulle återupptaga normala diplomatiska förbindelser mellan Tyskland och Sovjetryssland. Det enda villkoret var att man vid den tyska ambassaden i Moskva skulle hissa den tyska flaggan i närvaro av ett kompani ur Röda armén för att hedra den mördade Mirbachs minne. Brevet slutade med en förhoppning om, att handeln mellan de två länderna skulle återupptas och en begäran om att, då sovjettrupperna vid framryckningen närmade sig ”den gamla tyska gränsen”, en tysk militär representant skulle knytas till Röda armén för att ”icke önskvärda missöden skulle undvikas”.⁵⁰ Vid denna tid hade de västallierade, som också förutsett Polens nederlag, organiserat hjälpsändningar i form av militära rådgivare och krigsmateriel. Tyskland svarade med en neutralitetsdeklaration, vari ingick ett förbud mot att krigsmateriel sändes genom Tyskland till Polen. Då Simons tillkännagav detta beslut i tyska riksdagen den 26 juli 1920 tillade han menande, att det tidigare tyska erkännandet av Sovjetregeringen som fanns i Brest-Litovskfördraget aldrig tagits tillbaka, men han undvek att ta upp de diplomatiska förbindelserna till särskild behandling.⁵¹ En vecka senare, den 2 augusti 1920, svarade Tjitjerin på Simons' förslag om att diskutera ett återupprättande av de diplomatiska förbindelserna i en not som var full av artighetsbetygelser och förhoppningar om fredligt samarbete, men som bestämt förkastade den begärda ceremonien över Mirbach som onödig och olämplig.⁵² I ett ögonblick då förhoppningarna om en militär seger och revolutionens utbredning i väster var som störst tycktes kanske en kompromiss med en borgerlig tysk regering vara överflödigt.

Dessa försiktiga officiella kontakter minskade emellertid inte på något sätt betydelsen av Röda arméns framryckning då det gällde de tysk-sovjetiska relationerna. En våg av folklig entusiasm svepte fram över Tyskland. I fristaden Danzig, tidigare en tysk stad, men nu under allierad administration, strejkade de tyska hamnarbetarna och vägrade att lossa krigsmateriel som kom till Polen genom denna hamn.⁵³ Den tyska kommunistiska tidningen *Die Rote Fahne* hade en så militant inställning till stöd för partiets paroll, ”allians med Sovjet-

⁴⁹ W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 100-101. Enligt ett opublicerat memorandum av Reibnitz, som skrevs omkring 1940, ur vilket utdrag har sänts till mig av herr Gustav Hilger, förhandlade Reibnitz med Radek och Kopp vid denna tid om en plan enligt vilken tyska frikårsförband skulle rycka in i Västpreussen, Posen och Övre Schlesien så långt som till den gamla tyska gränsen, så snart som Röda armén tågade in i Warszawa; R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), refererar till samtal mellan Radek, Kopp och Reventlow. Historier om att Radek uppehöll sig i Berlin under denna kritiska period då Röda armén ryckte in i Polen är emellertid knappast troliga; han befann sig i Moskva så sent som den 24 juli 1920, då han talade vid Kominterns andra kongress. Rykten om förhandlingar om tysk-sovjetiskt militärt samarbete vid denna tid förvrängs i allmänhet alltför mycket av efterhandskonstruktioner och efterklokhet; alla diskussioner måste ha varit mycket trevande och försiktiga. Enligt Krestinskij's ”bekännelse” i rättegången 1938, stod Seeckt i förbindelse med Kopp i juli 1920; Krestinskij hävdade att detta var en ”officiell” och inte ”kriminell” (d. v. s. en speciellt ”trotskistisk”) kontakt (*Report of Court Proceedings in the Case of the Anti-Soviet "Bloc of Rights and Trotskyites"* (1938), s. 269-270).

⁵⁰ Noten har inte publicerats; Radek påstod i en artikel i *Pravda* den 15 oktober 1921, att det tyska utrikesministeriet hade varit berett till att upprätta diplomatiska förbindelser vid denna tid.

⁵¹ *Verhandlungen des Reichstags*, CCCXLIV (1921), s. 263.

⁵² Denna not har inte publicerats. Frågan om en ceremoni till minne av Mirbach togs upp igen två år senare i debatten i den tyska riksdagen om Rapallo-fördraget, då Hoetzsch insisterade på att ”vi som tidigare kräver en godtagbar gottgörelse för mordet på greve Mirbach” (ibid., CCCLV (1922), s. 7711); därefter tycks frågan ha fallit i glömska.

⁵³ En fullständig redogörelse för denna episod finns i I. F. D. Morrow, *The Peace Settlement in the German-Polish Borderlands* (1936), s. 67-72.

Ryssland”, att den anklagades av de andra vänsterpartierna för att försöka få in de tyska arbetarna i ett krig mot Frankrike.⁵⁴ Tyska frivilliga samlades för att gå in i Röda armén (Tuchatjevskij, Röda arméns befälhavare, beskrev dem som ”Spartakister och partilösa arbetare”, och talade om ”hundratals och tusentals”)⁵⁵ — en sällsam omkastning i läget jämfört med hösten 1919, då tyska frivilliga strömmade till de baltiska staterna för att bekämpa bolsjevikerna. Entusiasmen för Sovjets sak var inte heller enbart ett privilegium för kommunisterna eller arbetarna. För första gången kom under intryck av hotet mot Polen och mot det hatade Versaillesfördraget högerns sympatier för en rysk allians till öppet uttryck i stöd för Sovjets sak. Sambandet mellan tysk nationalism och rysk bolsjevism tycktes inte längre som en skrämmande paradox.⁵⁶ Då Lenin två eller tre månader senare såg tillbaka på dessa händelser hänvisade han till den ”onaturliga koalitionen mellan 'svarta hundraden' och bolsjeviker” och erinrade om att ”alla i Tyskland, även de svartaste reaktionärer och monarkister, sade att bolsjevikerna skall rädda oss, när de hörde Versaillesfreden knaka i fogarna”.⁵⁷ Även yrkes-soldaterna började känna respekt och beundran för Röda arméns mod och reflektera över det militära värdet av en allians. Max Bauer lovprisade efteråt Trotskij som ”född till militär organisatör och ledare” och tillade:

Sättet på vilket han uppsatte en ny armé av ingenting mitt under svåra sammandrabbningar och sedan organiserade och utbildade denna armé är absolut napoleonskt.⁵⁸

Hoffmann gav samma omdöme:

Även ur en rent militär synvinkel förvånas man över att det var möjligt för de nyrekryterade röda trupperna att krossa de vita generalernas styrkor och tillintetgöra dem fullständigt vid en tidpunkt då dessa fortfarande var starka.⁵⁹

Enligt ett annat vittne skattades Lebedev, Sovjets generalstabschef, ”mycket högt i tyska militära kretsar”.⁶⁰ Å andra sidan togs inga risker då det gällde faran för den bolsjevikiska smittan. Seeckts levnadstecknare uppger att när 45 000 ryssar internerades i Ostpreussen efter Röda arméns reträtt, skildes de politiska kommissarierna från trupperna, fastän detta inte hindrade dem från att bilda ”ett centrum för kommunistisk agitation inom riket”.⁶¹

De blandade känslorna och den tvehågsna attityden i det tyska lägret återspeglades i det ryska. Det finns en till synes autentisk historia om ett möte i Soldau strax innanför den ost-preussiska gränsen, mellan officerare och kommissarier från Röda armén och ”tyska nationalisterna”, då ryssarna hävdade att Röda armén skulle befria Västpreussen, som genom Versaillesfördraget hade avträtt till Polen, och återbörda det till det tyska fäderneslandet — för att demonstrera allvaret i sina planer avstod de från att sätta upp lokala sovjet, som de hade gjort i de ockuperade polska områdena.⁶² Det mest direkta vittnesbördet om hur opinionen formades i vissa

⁵⁴ Denna anklagelse, stödd på citat ur *Die Rote Fahne*, upprepades åtskilliga gånger vid Hallekongressen (USPD: *Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), 178-179, 198, 213).

⁵⁵ J. Pilsudski, *L'Année 1920* (fransk översättning från polska, 1929), s. 231.

⁵⁶ R. Fischer, *Stalin and German Communism* (Harvard, 1948), s. 197, citerar en artikel av Reventlow i *Deutsche Tageszeitung*, det tyska nationalistpartiets dagliga tidning, i vilken denne krävde en kampanj ”mot arbetarklassens verkliga fiender, mot ententen, som har fjättrat proletariatet i slaveriets kedjor”; Reventlow förklarade efteråt, att han vid denna tid förgäves sökte vinna över ”ledande tyska politiker” till idén om militärt samarbete med Sovjetryssland mot Polen (K. Radek, Schlageter: *Eine Auseinandersetzung* (1923), s. 19).

⁵⁷ Lenin, *Sotjinenija*, XXV, s. 378, 418; för ytterligare uttalanden av Lenin se nedan s. 364-365.

⁵⁸ Max Bauer, *Das Land der Roten Zaren* (Hamburg, 1925), s. 79.

⁵⁹ *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann* (1929), II, s. 321.

⁶⁰ W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 173.

⁶¹ F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben* 1918-1936 (1940), s. 253.

⁶² Historien berättades av Martov vid Hallekongressen i oktober 1920 (USPD: *Protokoll über die Verhandlungen des Ausserordentlichen Parteitags zu Halle* (u.å.), s. 212-213); den upprepades med små variationer i C. Smogorzewski, *La Pologne Restaurée* (1927), s. 152. Å andra sidan hävdade en rapport i *The Times* den 20 augusti

sovjetiska kretsar under det polska krigets höjdpunkt finns i ett brev på ogrammatisk tyska från Enver, som då var i Moskva, till Seeckt i Berlin den 26 augusti 1920. Enver skrev, att han just hade träffat ”Trotskijns verkligt viktige adjutant” (den som bäst motsvarade denna beskrivning skulle vara Sklyanskij, ställföreträdande krigskommissarien), och fortsatte:

Det finns ett parti här som har verklig makt och Trotskij tillhör också detta parti som är för en överenskommelse med Tyskland. Detta parti är berett att erkänna den gamla tyska gränsen från 1914, Och de ser bara en väg ut ur det nuvarande världskaoset — denna är samarbete med Tyskland och Turkiet. Skulle det inte vara möjligt att ge inofficiell hjälp och om möjligt sälja vapen för att stärka detta partis ställning och vinna hela sovjetregeringen för saken? ... Jag tror att det är viktigt att ni kommer överens med deras sändebud för att Tysklands ställning också skall bli klar och säker. För att hjälpa ryssarna kan en frivilligarmé eller en upprorsrörelse skapas i korridoren eller på någon annan lämplig plats.⁶³

Om dessa rekommendationer inte kunde verkställas kan man dock anta att den anda i vilken de erbjöds och Envers rapport om stämningen i inflytelserika kretsar i Moskva hjälpte till att befästa de planer som redan höll på att utformas hos Seeckt. I den revolutionära stämningen 1920 kunde en diplomatisk uppgörelse för att ”erkänna den gamla tyska gränsen från 1914”, d. v. s. att stödja ett återlämnande av tidigare tyskt territorium som enligt Versaillesfördraget avträttats till Polen, fortfarande tyckas vara ett alltför cyniskt drag för att det på allvar skulle kunna tas upp i Moskva. Tiden var ännu inte mogen för en uppgörelse mellan rysk bolsjevism och tysk nationalism, men från början stod det klart att en sådan uppgörelse kunde komma till stånd och endast uppnås på Polens bekostnad.

På den tyska sidan satte det ödesdigra slutet på Sovjets fälttåg i Polen ett slut på den flyktiga visionen om ett tysk—sovjetiskt närmande på polsk bekostnad. Under hösten 1920 hoppades många tyskar ännu på möjligheten av en överenskommelse med väst. Folkomröstningarna i Ost- och Västpreussen hade slutat gynnsamt för Tysklands del och folkomröstningen i Övre Schlesien var ännu inte avgjord; de slutgiltiga skadeståndskraven hade ännu inte lagts fram; och inflationen hade för ögonblicket hejdats. Den för tidiga och överdrivna tron från sommaren på en militär räddning från öster följdes av en reaktion då t. o. m. sovjetregimens fortsatta existens ifrågasattes. En växande kyla spred sig i de officiella förbindelserna mellan de två länderna. När Simons, utrikesministern, i oktober 1920 försvarade regeringens vägran att förlänga Zinovjevs och Lozovskijns visa, observerade man att han slutade sitt tal med att ge uttryck åt vänskapen med det ryska folket men inte med sovjetregeringen.⁶⁴ En annan riksdagsman från Zentrum, som senare blev kansler, gratulerade sig till att Tyskland inte hade blivit ”förlätt till att intervensera i det tysk—polska kriget.”⁶⁵ Ungefär samtidigt överflyttades Maltzan, som hade varit en ivrig förespråkare för ett erkännande av sovjetregeringen, från utrikesministeriet till en post utomlands. Handelsförbindelserna uppmuntrades knappast av Simons uttalande i riksdagen i januari 1921 att diplomatiska relationer med Sovjetryssland inte kunde återupptas ”så länge som gottgörelse inte hade givits för mordet på rikets representant”, men att ”kommunism som sådan inte är något skäl till att en republikansk och borgerlig regering inte skulle handla med sovjetregeringen”.⁶⁶ Kopp som ännu inte hade någon officiell ställning eller funktion förutom då det gällde krigsfångarna, försökte att med tyska firmor upprätta kommersiella förbindelser på samma sätt som Krasin gjorde i Stor-

1920 från tidningens speciella utsände i Danzig, att Trotskij i hemlighet hade träffat ryska stabsofficerare i Ostpreussen. Denna uppgift är med säkerhet falsk.

⁶³ F. von Rabenau, Seeckt: *Aus Seinem Leben, 1928-1936* (1940), s. 307 två månader senare återvände Enver, som under tiden hade bevistat Baku-kongressen, till Berlin för att skaffa vapen; å vems vägnar eller till vilket ändamål framgår inte (W. von Blücher, *Deutschlands Weg nach Rapallo* (Wiesbaden, 1951), s. 133-134).

⁶⁴ Se kapitel 25 (i [Kommunistiska internationalen 1920-22](#)), n. 146.

⁶⁵ *Verhandlungen des Reichstags, CCCXLV* (1921), s. 762-763, 786-787.

⁶⁶ *Ibid.*, CCCXLVI (1921), s. 1990, 1994.

britannien. De tyska myndigheterna såg genom fingrarna då det gällde denna verksamhet, ”så länge som rikets intressen och säkerhet inte berördes”.⁶⁷ Kopp som reste till Moskva i januari 1921 sade t. o. m. till *Izvestija* att det fanns planer på att handelsdelegationer i en nära framtid skulle sändas till Berlin respektive Moskva.⁶⁸ Sådana förhoppningar var emellertid förhastade. Den officiella tyska politiken dominerades fortfarande av yttersta försiktighet. Isen bröts inte förrän det engelsk—sovjetiska handelsfördraget ingåtts. Därefter följde Tyskland efter. Den officiella likgiltigheten ger emellertid inte någon riktig bild av läget. Under samma period inleddes förhandlingar genom militära kanaler. Dessa var dock totalt okända vid denna tid och kan inte ens nu fullständigt dokumentearnas.⁶⁹

Det var en tillfällighet att de militära och de politiska kretsarna drev olika och t. o. m. motsatta politiska linjer då det gällde förhållandet till Sovjetryssland, samtidigt som Sovjets utrikespolitik ådagalade en större ambivalens än vanligt i förhållandet till Tyskland. Nederlaget i Polen medförde ett plötsligt slut på de trevande försöken att inleda ett tysk—sovjetiskt samarbete. Händelserna i augusti 1920 tycktes i efterhand endast som en blixt som för ett ögonblick kastat sitt ljus över nu åter mörklagda framtidsmöjligheter. Men de krafter som under den dystra vintern 1920-1921 tvingade de sovjetiska ledarna till en överenskommelse med den kapitalistiska världen började ge sig tillkänna i Sovjets politik mot Tyskland. En månad efter koncessionsdekretet i november 1920⁷⁰ talade Lenin vid den åttonde all-ryska sovjetkongressen och erinrade om de skicksedigra händelserna under den gångna sommaren och diskuterade för första gången offentligt frågan om de tysk—sovjetiska förbindelserna i ett annat sammanhang än i världsrevolutionens. Efter att ha kallat Tyskland för ”det mest utvecklade landet med undantag för Amerika”, fortsatte han:

Och detta land, som är bundet av Versaillesfördraget, befinner sig i omöjliga existensvillkor. I en sådan situation är det naturligt att Tyskland drivs i riktning mot ett förbund med Ryssland. När de ryska trupperna närmade sig Warszawa sjöd det i hela Tyskland. Ett förbund mellan Ryssland och Tyskland, ett land som blivit strypt och som har möjlighet att sätta gigantiska produktivkrafter i rörelse – denna situation har i Tyskland lett till en politisk förvirring: de tyska svarta hundradena sympatiserar med de ryska bolsjevikerna såsom spartakisterna också gör...

Så länge vi är ensamma och den kapitalistiska världen stark går vår utrikespolitik ... ut på att vi skall utnyttja meningsskiljaktigheterna ... Vår existens är beroende av att det å ena sidan råder en fundamental oenighet mellan de imperialistiska staterna och å den andra av att ententens seger och Versaillesfreden har kastat den tyska nationens väldiga flertal in i en situation som det är omöjligt att leva i ... Den tyska borgerliga regeringen hyser ett ursinnigt hat mot bolsjevikerna, men dess internationella ställning är sådan att den drivs till fred med Sovjetryssland mot sin egen vilja.⁷¹

Följaktligen hade Lenin tre månader innan NEP introducerades och det engelsk—sovjetiska handelsavtalet slöts i ganska bestämda ordalag antytt sovjetregeringens villighet att acceptera en inbjudan till förhandlingar med Tyskland om att sådan skulle framställas.

Det är tveksamt om de som nu försiktigt talade för fördelarna av ett samarbete med den tyska regeringen observerat den förändring som inträffat sedan den tid då sovjetregimens fortbestånd hade ansetts vara beroende av en tidig revolution i Tyskland eller uppmärksammat den förändring i tänkandet som den nya politiken krävde. I vilket fall som helst var Zinovjev och de andra ledarna i Komintern som bländats av den andra kongressens framgångar och de seg-rar som sedan vunnits i Tyskland och Frankrike inte villiga att överge den ljusa drömmen om världsrevolutionen. I denna dröm intog Tyskland med nödvändighet en central position. Så-

⁶⁷ En polisorder med detta innehåll citerades av Klara Zetkin i riksdagen (ibid., CCCXLVII (1921), s. 2060).

⁶⁸ *Izvestija*, 1 februari 1921.

⁶⁹ Om inledningen till dessa hemliga förhandlingar se kapitel 29 (”Till Genua och Rapallo”).

⁷⁰ Se kapitel 27.

⁷¹ Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 14-15. [på svenska: [Åttonde allryska sovjetkongressen](#)]

lunda konfronterades under vintern 1920-1921 två motsatta och oförenliga inställningar till Tyskland med varandra i Moskva. Om klyftan mellan dem inte var märkbar berodde detta på att Komintern och sovjetregeringens dagliga arbete (och även de olika kommissariatens dagliga arbete) fortfarande i huvudsak försiggick utan att de olika organen hade någon beröring med varandra. Som regel var det bara när någon mycket kritisk situation uppstod, som ett beslut av ledarna, som var bindande för alla berörda parter, fattades i partiets centralkommitté eller i politbyrån. Under vintern 1920-1921 var ledarnas uppmärksamhet inriktad på det växande hotet från oppositionen inom partiet, på fackföreningsstriden och framför allt på landets ekonomiska tillstånd. Oavsett vilken förklaring man än ger till de följande händelserna är det helt klart att ingen allmän politisk översyn gjordes under denna tid då det gällde Tyskland.

Händelseutvecklingen inom KPD ledde fram till den nya krisen. Massinträdet av nya medlemmar in i KPD, genom att USPD-majoriteten anslöt sig till partiet vid Hallekongressen, var i alla avseenden en stor seger för Komintern och för KPD. Detta medförde emellertid nya problem. KPD kunde inte längre nöja sig med att spela rollen av en liten sekt, en revolutionär elit, en ättling i rakt nedstigande led av Spartakusförbundet. Det hade blivit ett massparti, som i huvudsak bestod av arbetare som var ointresserade av teoretiska spetsfundigheter. Partiets medlemmar liksom andra förväntade sig att det skulle föra en aktiv politik och att det skulle agera i den tyska politiken. En av KPD:s ledare sade i november 1920 att ryssarna anklagade det för att ha ”alltför lite kontakt med massan av arbetare”, för brist på ”skicklighet i agitation” och t. o. m. för en ”anti-kuppmentalitet”, fastän de hoppades att detta skulle botas genom att USPD-majoriteten inträdde i partiet och slutligen också KAPD.⁷² Denna känsla, som var ett arv efter Zinovjevjs triumfer i Halle, tog sig inom partiet uttryck i en vänsterrörelse som snarare följde traditionen från Liebknecht än traditionen från Rosa Luxemburg, och som satte revolutionär verksamhet framför revolutionär propaganda och ville en offensiv politik. Rörelsen började inom partiets berlinavdelning, där den snart fick majoritet. Dess mest framträdande talesman var Ruth Fischer, som hade varit Radeks budbärare till Levi i oktober 1919. Partiets ledning påverkades inte. Levi hade ärvt Rosa Luxemburgs skeptiska syn på de tyska massornas revolutionära mognad och hade aldrig helt och hållet kommit ifrån den sekteristiska mentaliteten i det gamla Spartakusförbundet. Brandler, arbetarnas mest inflytelserike talesman i KPD:s centralkommitté, var genomsyrad av traditionen inom den tyska fackföreningsrörelsen och visste allt om massorganisation och massdemonstrationer men tog instinktivt avstånd från väpnat uppror. Levi beslöt att möta kravet på handling med ett experiment med den enhetsfrontstaktik som Brandler hade prövat i Sachsen under Kappkuppen.⁷³ Den 8 januari 1921 innehöll partitidningen *Die Rote Fahne* ett öppet brev från KPD:s centralkommitté som riktade sig till ett stort antal namngivna fackförenings- och politiska organisationer inom vänstern, bland andra SPD, KAPD och återstoden av USPD. Brevet hänvisade till ”det ohållbara läget”, som de tyska arbetarna befann sig i under den rådande krisen och föreslog en gemensam kampanj för lönehöjning och arbetslöshetsunderstöd, för att minska levnadskostnaderna, för arbetarkontroll över de nödvändigaste samhällssektorerna, för att upplösa och avvärja ”borgerliga försvarsorganisationer” och skapa ”proletära självförsvarsorganisationer” samt för att upprätta handels- och diplomatiska förbindelser med Sovjetryssland. KPD erkände att ”dessa åtgärder inte radikalt kan förbättra proletariatets förtvivlade situation” och förnekade inte för ett ögonblick kampen för proletariatets diktatur, men upprepade efter detta knäfall för partidoktrinen sin paroll om en gemensam kamp ”för de krav som ställts ovan”.⁷⁴ I riksdagen drog Levi de internationella konsekvenserna av enhetsfrontsdoktrinen:

Detta är en vändpunkt i världshistorien. De förtrycka i hela världen står upp mot alla världens

⁷² *Bericht über den 5. Parteitag der Kommunistischen Partei Deutschlands (Spartakusbund)* (1921), s. 27-28.

⁷³ Se kapitel 25, ”Revolution över Europa”, i [Kommunistiska internationalen 1920-22](#)

⁷⁴ Omfattande utdrag ur brevet finns i Lenin, *Sotjinenija*, XXVI, s. 679680, not 200.

förtryckare; och ledaren för de förtryckta i hela världen, den makt som idag samlar och leder de förtryckta i hela världen är Sovjetryssland.⁷⁵

Innebörden i uttalandet var klar: liksom kommunisterna var förkämparna för de förtryckta arbetarna oavsett vilket parti de än tillhörde, var Sovjetryssland förkämpen för förtryckta nationer oavsett politisk inriktning. Ingen tysk tvivlade år 1921 på att Tyskland var en förtryckt nation.

Radek hade alltsedan sin vistelse i Berlin 1919 delat Levis pessimistiska syn på KPD:s revolutionära styrka och var en entusiastisk anhängare av den nya linjen, om inte dess ursprunglige upphovsman: det ”öppna brevet” sägs ha utarbetats av Levi och Radek tillsammans. Zinovjev å andra sidan drömde fortfarande om världsrevolutionen; en dröm som hade verkat så nära sin uppfyllelse bara sex månader tidigare. Som förgrundsgestalten vid Halle-kongressen ansåg han sig ansvarig för den seger som hade förvandlat KPD från en sekt av intellektuella till ett massparti avsett för revolutionärt agerande och hans åsikter överensstämde med KPD-vänsterns. När därför Radek först förde frågan om det öppna brevet på tal i EKKI, var Zinovjev stark motståndare till det och fick stöd av Bucharin, som fortfarande var den självutnämnde vårdaren av den revolutionära ortodoxin. Lenin som nyligen hade övergått till en politik av tillfälligt samförstånd med den kapitalistiska världen ingrep till Radeks förmån och det öppna brevet godkändes.⁷⁶ Det föll platt till marken och fick inget stöd från någon betydelsefull organisation på vänsterkanten. Det förkastades med eftertryck av SPD och den återstående delen av USPD, som inte ville ha någonting att göra med KPD, och av KAPD, som förkastade det som ren opportunist. I Moskva, där ledarna hade allvarigare och större problem närmare inpå sig märktes knappast bakslaget. I KPD fick det den effekten att Levis ledarskap diskrediterades och vänstergruppens ställning i partiet stärktes.

När Levi en månad efter striden om det öppna brevet reste till Livorno som delegat för KPD vid det italienska socialistpartiets viktiga kongress kan han mycket väl ha antagit att det godkännande han just hade fått från Moskva medförde en ny och mer överseende inställning till andra vänsterpartier och grupper, som inte var beredda att acceptera den stränga kommunistiska doktrinen.⁷⁷ Det var sant att distinktion kunde göras mellan att samarbeta med andra vänsterpartier för att uppnå vissa speciella gemensamma mål och att samarbeta med avfällingar inom ett parti, som utgav sig för att vara kommunistiskt. Men denna distinktion var mindre vanlig i början av 1921 än vad den senare blev. I Livorno leddes Kominterns politik inte av Radek utan av Rákosi och Kabakchiev, som var Zinovjevs kandidater och som var medvetna om skillnaden mellan att tillfälligt idka taktiskt samarbete med andra partier och att tolerera icke ortodoxa inom partiet självt. När man försökte påtvinga Serrati de stränga tjugoen villkoren skyndade Levi till hans undsättning och uppmuntrade honom till att motstå dem. Levis öppna opposition mot Kominterns utsända delegater medförde en ohållbar situation för Levi och gav hans fiender i KPD tillfälle att angripa honom. När därför Rákosi och Kabakchiev passerade Berlin på sin resa tillbaka till Moskva och krävde ett uttalande av centralkommittén i vilket Levis agerande skulle fördömas, fick de stöd från många och uttalandet antogs med snäv majoritet.⁷⁸ Levi, Clara Zetkin och ytterligare tre lämnade centralkommittén. Levis avsättning sågs inom partiet som en seger för den offensiva politiken. De män som nu

⁷⁵ *Verhandlungen des Reichtags*, CCCXLVII (1921), s. 2318.

⁷⁶ Dessa fakta anfördes av både Radek och Zinovjev vid Kominterns femte kongress 1924 (*Protokoll: Fünfter Kongress der Kommunistischen Internationale* (u.å.), I, s. 165, 468); Lenin försvarade vid tredje kongressen i juni 1921 det öppna brevet som ”en modell för politiskt arbete” (*Sotjinenija*, XXVI, s. 443).

⁷⁷ Se slutet av kapitel 25, ”Revolution över Europa”, i [Kommunistiska internationalen 1920-22](#)

⁷⁸ Enligt Levi, som hänvisade till opublicerade partiprotokoll, sade Rákosi vid centralkommitténs möte att KPD i likhet med det italienska partiet behövde rensas; Rákosi förnekade efteråt uttalandet men uppenbarligen inte andemeningen i anmärkningen (P. Levi, *Unser Weg* (2:a uppl., 1921), s. 54). Han talade på ett liknande sätt till Clara Zetkin.

trädde till i ledningen för partiet, Ernst Mayer, Brandler, Thalheimer och Fröhlich hade, fastän de inte tillhörde partiets vänsterflygel, upptagit den s. k. ”offensiva teorin” och samtyckte till att tiden hade kommit för att övergå från revolutionär propaganda till revolutionärt agerande.

Det var i detta ögonblick som Béla Kun tillsammans med en annan ungrare vid namn Pogany och en polack, Guralskij, anlände till Berlin från Moskva som Kominterns emissarier.⁷⁹ Ett år tidigare hade Béla Kun varit bland de första och starkaste kritikerna av KPD:s passivitet under Kappkuppen. Som en av Zinovjeps närmaste anhängare i Komintern var han troligen emot det ”öppna brevet” och trodde att Levis avgång som partiledare gav en möjlighet till en mer aktiv politik. Han kan ha haft instruktioner från Zinovjev med denna innebörd. Medlemmarna i den nya centralkommittén höll efteråt överläggningar. Béla Kun talade emellertid också med Levi och Clara Zetkin, som fastän de inte längre var i centralkommittén fortfarande var ledande medlemmar i partiet. Enligt Levi insisterade Béla Kun i samtalet med Clara Zetkin den 10 mars och med honom själv fyra dagar senare på att KPD måste agera, om nödvändigt genom att skapa anledningar till handling: sålunda ”kom den första impulsen till denna aktion i den form som den fick inte från tysk sida”.⁸⁰ Zetkin, som stannade kvar i partiet sade mer försiktigt vid Kominterns tredje kongress att ”representanter för exekutivkommittén [d. v. s. EKKI] till en viss del bär ansvaret för det faktum att marsaktionen utfördes på det sätt som den gjordes ... och för partiets falska paroller och felaktiga politiska inställning eller snarare dess centralkommittés”.⁸¹ Detta skedde under en period av allmän oro i Tyskland. En strid höll på att segla upp mellan den bayerska regeringen och riksregeringen om de privata högerarméer vilka åtnjöt officiellt bayersk stöd; fransmännen hade just ockuperat Düsseldorf som repressalieåtgärd; folkomröstningen i Övre Schlesien hade medfört stor oro i området. Uppror inträffade med eller utan speciell uppmaning från Berlin i Mansfeldgruvorna i det centrala Tyskland, ett välkänt kommunistiskt fäste. Den 16 mars 1921 beslöt polisen och Reichswehr att ockupera området och avvärja arbetarna. Detta medförde väpnat motstånd, som spred sig till andra delar av det centrala Tyskland. Följande dag uppmanade KPD:s centralkommitté arbetarna att gripa till vapen och proklamerade öppet uppror mot regeringen. En kommunistisk riksdagsman förklarade stolt i riksdagen, att det tyska proletariatet skulle ”fullfölja sin historiska uppgift och föra den proletära revolutionen från öst till väst”.⁸² Spridda strider ägde rum på åtskilliga platser. Striderna var allvarliga endast i det centrala Tyskland där oroligheterna hade börjat. En vecka senare, då resningen hade börjat komma av sig, utlyste centralkommittén en generalstrejk. Detta förvärrade nederlaget, då kommunistiska strejkledare kom i strid inte bara med polisen utan också med massan av arbetare, som föredrog att gå tillbaka till arbetet. Den 31 mars då kommunisternas nederlag var fullständigt med många förluster i döda och sårade och tusentals arresterade avblåste centralkommittén hela aktionen.

”Marsaktionen” var i sig själv varken en så omfattande eller så betydelsefull händelse som Kappkuppen. Men det faktum att den verkligen inträffade och att den så uppenbart var ett misslyckande gjorde den till en vändpunkt både i den tyska kommunismens och sovjetpoliti-

⁷⁹ Den exakta dagen för deras ankomst har inte kunnat fastställas men de anlände i vilket fall som helst senast i maj 1921; de kan knappast ha lämnat Ryssland efter 1 mars och den allmänt accepterade teorin (d. v. s. O. K. Flechtheim, *Die KPD in der Weimarer Republic* (Offenbach, 1948,) s. 73) som förbinder deras uppdrag med Kronstadtupproret faller till marken. A andra sidan kan de då de vari Berlin ha använt Kronstadt-upproret som ett argument för att genomdriva behovet av handling. Påståendet att de tyska arbetarna hade offrat sig i ”marsaktionen” för de ryska arbetarna gjordes så tidigt som i maj 1921 av Heckert, den tyske delegaten vid den allryska fackföreningskongressen: ”Dessa tyska kommunister låter sig skjutas och kastas i fängelse därför att de var medvetna om att då de höjde revoltens banér gav de sitt stöd åt det ryska proletariatet” (*Cetvertyj Vserossijskij S’ezd Professional’nych Sojuzov* (1921), I (Plenumy), s. 13).

⁸⁰ Paul Levi, *Was ist das Verbrechen? Die Märzaktion oder die Kritik daran?* (1921), s. 8-9; denna pamflett var ett tal, som Levi höll i centralkommittén den 4 maj 1921 då han utslöts ur partiet.

⁸¹ *Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale* (Hamburg, 1921), s. 297.

⁸² *Verhandlungen des Reichstags, CCCXLVIII* (1921), s. 3108.

kens historia. I KPD sägs den ha medfört en minskning i partiets medlemsantal från 450 000 (vilket kanske är en överskattning) till 180 000 under loppet av tre månader och satte igång en våg av anklagelser, som under många år splittrade partiet i höger- och vänsterfraktioner.⁸³ Centralkommittén utfärdade ett antal teser i vilka den gratulerade sig till sitt försök att ”ta det revolutionära initiativet och inleda en revolutionär offensiv”, samtidigt som man skyllde aktionen på polisprovokationer mot Mansfeldarbetarna. Man övergav underförstått ”enhetsfronten” och fördömde ”den aktiva och passiva oppositionen bland enskilda kamrater under aktionen”.⁸⁴ Levi kastade av sig partidisciplinens band och publicerade en pamflett med titeln *Unser Weg* i vilken han fördömde marsaktionen som ”den största bakunistiska kuppen i hela historien”.⁸⁵ För detta disciplinbrott uteslöts han ur partiet. Han höll ett långt protesttal mot centralkommittén, som publicerades som en annan pamflett och medförde ytterligare ett svar från centralkommittén.⁸⁶ I Moskva skyndade sig EKKI att godkänna uteslutningen av Levi.⁸⁷ Anklagelserna inom det tyska partiet togs tre månader senare upp vid Kominterns tredje kongress, som hade den ömtåliga uppgiften att fälla utslag i frågan.⁸⁸

Ur Sovjets synpunkt utgjorde marsaktionens sammanbrott det tyska inslaget i den kraftiga frontförändring, som kommit till uttryck i de andra två stora händelserna i mars 1921 — NEP:s införande och godkännandet av det engelsk—sovjetiska handelsavtalet. Frågan om vilka det var i Moskva, som var personligen ansvariga för aktionen har aldrig helt klargjorts. Det är säkert att Béla Kuns maningar, även om de inte på något sätt var den enda faktorn (tiden hade ännu inte kommit då KPD automatiskt och lydigt accepterade direktiven från Moskva), var en av de faktorer som förmådde centralkommittén att försöka sig på den ödesdigra ”offensiven”. Det kan antas att Béla Kun agerade efter direkta eller indirekta instruktioner från Zinovjev. Det är emellertid tveksamt om dessa instruktioner hade bekräftats av politbyrå eller om deras innebörd endast var känd av Zinovjevs anhängare. Lenin, Trotskij och de andra partiledarna var upptagna av den ekonomiska krisen, av fackförenings- och partistriderna och av arbetet på att förbereda NEP och hade ingen tid över för Tyskland. Radek, som var förtrogen med förhållandena i Tyskland tycks inte ha känt till vad som var i görningen.⁸⁹ Detsamma gällde ganska säkert också Tjitjerin och Narkomindel. När aktionen visade sig vara ett fiasko kunde den självklara erfarenheten av den knappast förnekas. KPD:s försök att ta makten genom ett frontalangrepp mot den borgerliga tyska regeringen hade slutat

⁸³ *Bericht über den III. (8) Parteitag der KPD* (1923), s. 63.

⁸⁴ *Taktik und Organization der Revolutionären Offensive: Die Lehren der Märzaktion* (1921), s. 139-145.

⁸⁵ P. Levi, *Unser Weg* (2:a uppl., 1921), s. 39.

⁸⁶ P. Levi, *Was ist das Verbrechen? Die Märzaktion und die Kritik daran?* (1921); *Der Weg des Dr Levi und der Weg der VKPD* (1921).

⁸⁷ *Kommunistitjeskij Internatsional*, nr 17 (7 juni 1921), spalt 4297.

⁸⁸ Se kapitel 30, ”Reträtt i Komintern” i [Kommunistiska internationalen 1920-22](#)

⁸⁹ Radek är den ende ledande bolsjevik vars inställning något så när är känd. I september 1921 publicerade Levi i sin tidning *Unser Weg* ett nytt namn på den tidigare *Sowjet*; om denna tidning se s. 440). ett brev författat av Radek den 14 mars 1921 från Moskva till KPD:s centralkommitté. Efter att kortfattat ha berört införandet av NEP tog Radek upp förhållandena inom KPD och angrep Levi: ”Han splittrar genom sin politik partiet medan vi kan suga upp nya massor genom att vi aktiverar vår politik.” Levi kunde tillåtas gå sin väg men allt måste göras för att förhindra att Däumig och Zetkin följde honom. ”Ingen här tänker på en automatisk splittring — eller en splittring över huvud taget — i Tyskland.” Radek fortsatte: ”Allt beror på den världspolitiska situationen” om sprickan mellan ententen och Tyskland blir större kan det leda till krig med Polen och då skall vi tala. Bara därför att dessa möjligheter finns måste ni göra allt för att mobilisera partiet. Man kan inte starta en aktion genom att avlossa en revolver. Om ni inte nu gör allt och oupphörligt agiterar för de kommunistiska massornas aktion, kommer ni återigen att misslyckas i det stora ögonblicket”. (*Unser Weg*, III, nr. 8-9, augusti—september 1921, s. 248-249). Dessa kryptiska fraser tyder på, att Radek efter att ha brutit med Levi hade, med KPD:s politiska terminologi, rört sig mot vänster, men att han inte var beredd att fatta ett beslut om att förmå KPD till en omedelbar aktion. Enligt Trotskij stod han tillsammans med Zinovjev och Bucharin till vänster strax innan Kominterns tredje kongress sammanträdde (se nedan s. 421.) Men Radek var känd för sin ombytthet.

i ett förödande nederlag. Men då ett relativt stort och mäktigt parti i ett högindustrialiserat land hade misslyckats, kunde inget kommunistiskt parti i något annat land hoppas på att lyckas i en nära framtid. En ny och välgrundad pessimism om den europeiska revolutionens framtidsmöjligheter bekräftade och förstärkte utvecklingen mot en tillfällig överenskommelse med den kapitalistiska världen.